

Вольга Ляшчынская

Гомель

Канцэптуалізацыя эмоцыі задавальнення ў фразеалагізмах беларускай мовы

Эмоцыі і пачуцці як адзін са складнікаў унутранага свету чалавека даволі позна сталі аб'ектам вывучэння псіхолагаў, якія, як адзначае вядомы амерыканскі псіхолаг К. Э. Изард, *параўнальна нядаўна звярнуліся да сур'ёзнага даследавання праблемы эмоцыі*¹. А менавіта эмоцыі заражаюць энергіяй і арганізуюць мысленне і дзейнасць чалавека, чым у першую чаргу вызначаецца іх роля ў жыццядзейнасці чалавека. Пры гэтым варта адзначыць, што пэўная, канкрэтная эмоцыя пабуджае чалавека да канкрэтнай актыўнасці – і ў гэтым першая прыкмета таго, што эмоцыя арганізуе мысленне і дзейнасць. Як відаць, цікавасць псіхолагаў да эмоцый абумоўлена фізіёлага-псіхалагічнай значнасцю гэтай з'явы і складанасцю яе прыроды.

Усведамленне і вылучэнне чалавекам эмоцый і пачуццяў і іх разнастайнае моўнае абазначэнне вядома здаўна. Хаця, як адзначае Б. А. Ларын, вызначэнне эмоцый і іх дыферэнцыяцыя ў гісторыі чалавецтва ішлі вельмі складана і доўга, а адзіным *сведкам незлічоных намаганняў і розных шляхоў гэтай запаволенай дыферэнцыяцыі і адзіным бяспрэчным помнікам усіх дасягненняў на гэтым шляху розных народаў з'яўляецца мова*². Магчыма, гэты факт у пэўнай ступені тлумачыць і адносна позняе вывучэнне моўных сродкаў, што абазначаюць эмоцыі і пачуцці чалавека. Бо толькі ў канцы XX – пачатку XXI стагоддзяў вывучэнне эмоцый адносіцца ўжо да прыярытэтных даследаванняў су-

¹ К. Изард, *Психология эмоций*, Санкт-Петербург 2011, с. 38.

² Б. Ларин, *Из славяно-балтийских лексикологических сопоставлений (стыд-срам)*, Москва 1977, с. 63.

часнай антрапацэнтрычнай лінгвістыкі. Як адзначае рускі даследчык В. І. Шахоўскі, заснавальнік Валгаградскай школы лінгвістыкі эмоцый, які адзін з першых абараніў доктарскую дысертацыю па гэтай праблеме, *з таго часу, як пачалі зараджацца контуры новай лінгвістычнай парадыгмы – гуманістычнай з асаблівай увагай да творцы, носьбіта і карыстальніка мовай, да яго псіхалогіі, лінгвісты ўжо не маглі абысці сферу эмоцый як самы чалавечы фактар у мове*³. Праўда, матэрыялам для даследавання, як правіла, служаць лексічныя адзінкі для абазначэння пэўных эмоцый, зафіксаваныя ў лексікаграфічных даведніках ці ў рознага тыпу тэкстах. Зварот вучоных пераважна да лексікалізаваных канцэптаў тлумачыцца *характарам карэляцыі паняццяў, ідэй і знакаў, што іх афармляюць*⁴.

Такім чынам, эмоцыі не толькі перажываюцца, але і маніфестуюцца мовай, дэманструюцца свядома, імітуюцца, правацывуюцца тымі, хто гаворыць. З гэтай мэтай яны канцэптуалізуюцца, вербалізуюцца і семантызуюцца мовай і ў мове, што і дазваляе і выражаць іх, і гаворыць аб іх.

Сярод усіх моўных сродкаў выключную ролю ў канцэптуалізацыі і катэгарызацыі з'яў свету чалавека адыгрываюць фразеалагічныя адзінкі кожнай мовы. Яны выступаюць асобымі кагнітыўна-семіятычнымі адзінкамі мовы, з'яўляюцца вербальным вынікам пазнання і ўспрымання свету, і разам з тым аперацыйнымі адзінкамі, у моўнай прасторы якіх у спіслай форме зафіксаваны вопыт папярэдніх пакаленняў, у тым ліку і адносна эмацыянальнага стану чалавека. Фразеалагізмы з'яўляюцца не толькі адзінкамі мовы, але і адзінкамі культуры, бо яны фіксуюць і захоўваюць веды, суадносныя з прадметнай галіной культуры, з аднаго боку, і дазваляюць выявіць унутраныя сродкі і спосабы, якія *надаюць фразеалагізмам здольнасць да культурнай рэфэрэнцыі і тым самым – да адлюстравання ў іх знакавай форме рыс культуры, характэрных для той ці іншай моўнай супольнасці*⁵. Пры гэтым культурна-нацыянальная спецыфіка фразеалагічнага фонду мовы праяўляецца больш выразна, чым спецыфіка слоўнікавага фонду, бо ў вобразах, што ляжаць у аснове фразеалагізмаў, адлюстравана светабачанне і светаразуменне пэўнага этнасу, а *адбор вобразаў*

³ В. Шаховский, *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*, Воронеж 1987, с. 3.

⁴ Н. Красавский, *Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах*, Волгоград 2001, с. 45.

⁵ В. Телия, *Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры*, Москва 1999, с. 13.

*і іх моўнае абазначанне – гэта вынік культурнай інтэрпрэтацыі саміх фрагментаў рэчаіснасці з мэтай выразіць адносіны да іх – каштоўнасця ці эмацыянальна значныя*⁶. Асабліваю важнасць набывае той факт, што праяўленне эмоцыі і пачуццяў суправаджаецца ацэнкай. Вось чаму ў фразеалагізмах, у больш выражанай форме, чым у словах, закладзена станоўчая або адмоўная ацэначнасць, выражаецца ўхвальная або няўхвальная характарыстыка.

І яшчэ адна перавага ці адрозненне фразеалагічных адзінак ад лексічных заключаецца ў тым, што ў кожнай канкрэтнай мове фразеалагізмы называюць, у адрозненне ад лексікі, толькі асобныя, актуальныя для чалавека і яго жыццядзейнасці фрагменты свету, пры гэтым тое, што актуальна для аднаго народа, можа быць неактуальным для другога. Менавіта па гэтай прычыне фразеалагічная карціна свету, спецыфічная для кожнай канкрэтнай мовы, носіць фрагментарны характар: не кожная з’ява ці дзеянне акаляючага свету атрымлівае выражэнне ў мове ў выглядзе фразеалагічных адзінак.

Зразумелым становіцца, чаму ў апошні час у якасці аб’екта вывучэння ўсё часцей выступаюць фразеалагічныя адзінкі *як самастойныя духоўныя каштоўнасці* (В. Л. Архангельскі). Пры гэтым аб’ектам вывучэння становяцца фразеалагічныя адзінкі як адной пэўнай мовы, напрыклад, англійскай (Силинская 2008)⁷, нямецкай (Архипкина 2007)⁸, беларускай (Ляшчынская 2011)⁹, так дзвюх і болей, напрыклад, рускай і англійскай (Дорофеева 2003)¹⁰, рускай і французскай (Городецкая 2007)¹¹, рускай і балгарскай (Дапчева 2006)¹², рускай і нямецкай

⁶ В. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва 1996, с. 82.

⁷ Н. Силинская, *Концепты отрицательных эмоций в английской фразеологической картине мира*, Санкт-Петербург 2008.

⁸ Л. Архипкина, *Немецкие фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в лингвокогнитивном и культурном аспектах: автореф. дис. ... к. филол. наук*, Тула 2007.

⁹ В. Ляшчынская, *Фразеалагічная катэгарызацыя эмацыянальнага стану абурэння ў беларускай мове*, (у:) *Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сб. науч. статей*. Вып. 1. Гомель 2011.

¹⁰ Н. Дорофеева, *Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... к. филол. наук*, Волгоград 2002.

¹¹ И. Городецкая, *Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках: автореф. дис. ... к. филол. наук*, Пятигорск 2007.

¹² Й. Дапчева, *Фразеологизмы, обозначающие интеллектуальные свойства человека в болгарском и русском языках (Семантический и лингвокультурологический аспекты)*, (у:) *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурные коммуникации* 2009.

(Райхштейн 1980)¹³, беларускай і рускай (Ляшчынская 2012)¹⁴, нямецкай, англійскай і нідэрландскай (Добровольскі 1990)¹⁵, англійскай, нямецкай і шведскай (Федуленкова 2006)¹⁶, рускай, татарскай і таджыкскай (Сакаева 2008)¹⁷, татарскай, турэцкай і англійскай моў (Санлыер 2008)¹⁸ і інш.

Аб'ектам вывучэння ў межах прапанаванага артыкула абрана фразеалагічнае абазначэнне эмоцыі задавальнення, якую псіхолагі лічаць неабходным адрозніваць ад эмоцыі радасці, толькі называючы яе пачуццём, *якое прыносіцца нам сэнсарнымі адчуваннямі, такімі як тактыльныя і смакавыя*¹⁹. Гэта палажэнне псіхолагаў знаходзіць падмацаванне на ўзроўні адрознення наймення эмоцыі пры дапамозе лексем – *радасць* і *задавальненне*, але абсалютна не выяўляецца паводле ўспрымання і асэнсавання іх дэфініцый у тлумачальным слоўніку, параўн.: *задавальненне* – ‘прыемнае пачуццё ад паспяховага ажыццяўлення, завяршэння чаго-н.’²⁰ і *радасць* – ‘пачуццё вялікай асалоды, задаволенасці, якое выклікае вясёлы настрой’²¹. Як відаць, па-першае, у абедзвюх лексемах вызначаецца адна разнавіднасць родавага паняцця – пачуццё і няма раздзялення на эмоцыю і пачуццё, а значыць, магчыма, як гэта і ў нашым даследаванні, лічыць, што паміж імі – пачуццём і эмоцыяй – няма адрознення; па-другое, эмоцыя радасці вызначаецца праз пачуццё задаволенасці (лексема *задаволенасць* абазначае “тое, што і задавальненне”²². Гэты факт яшчэ больш

¹³ А. Райхштейн, *Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии*, Москва 1980.

¹⁴ О. Лещинская, *Национальное выражение эмоции страха во фразеологизмах белорусского и русского языков*, (у:) *Філагічныя трактывы. Навуковы журнал*, т. 4, № 2, Сумі 2012.

¹⁵ Д. Добровольский, *Основы структурно-типологического анализа фразеологии современных германских языков (на материале немецкого, английского и нидерландского языков)*: автореф. дис. ... д-ра филол. наук, Москва 1990.

¹⁶ Т. Федуленкова, *Изоморфизм и алломорфизм в германской фразеологии (на материале английского, немецкого и шведского языков)*: автореф. дис. ... д-ра филол. наук, Северодвинск 2006.

¹⁷ Л. Сакаева, *Сопоставительный анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности (на материале русского, татарского и таджикского языков)*: автореф. дис. ... д-ра филол. наук, Казань 2008.

¹⁸ Д. Санлыер, *Культурно-национальное мировидение через единицы фразеологического уровня (на материале татарской, турецкой и английской лингвокультур)*: автореф. дис. ... д-ра филол. наук, Чебоксары 2008.

¹⁹ К. Изард, *Психология эмоций*, Санкт-Петербург 2011, с. 146.

²⁰ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*: у 5 тамах, Мінск 1978, т. 2, с. 305.

²¹ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*: у 5 тамах, т. 4, с. 534.

²² *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*: у 5 тамах, т. 2, с. 306.

упэўнівае, што задавальненне і радасць блізкія эмоцыі, але паміж імі ўстанаўліваюцца толькі градуальныя адносіны.

Такім чынам, слоўнікавыя дэфініцыі лексем не могуць памагчы ва ўстанаўленні таго, што аб'ядноўвае значэнні гэтых слоў, як і ва ўсведамленні, што іх адрознівае. Аднак варта заўважыць, што і псіхолагі, хоць і лічаць неабходным адрозніваць эмоцыю радасці ад пачуцця задавальнення, усё ж вымушаны адзначыць узаемазвязанасць паміж імі, ці іх цеснай сувязі, пра што сведчыць наступнае палажэнне: *Перажыванне радасці характарызуецца пачуццём задавальнення і пачуццём упэўненасці ў сабе, у радасці чалавек адчувае сябе любімым і тым, хто заслугоўвае любові*²³.

Абраўшы аб'ектам вывучэння фразеалагізмы, якія рэпрэзентуюць эмоцыі і пачуцці ў беларускай фразеалогіі і складаюць аснову фразеалагічнай эмацыянальнай канцэптасферы беларусаў, перад даследчыкам узнікае найперш пытанне, ці катэгарызуецца эмоцыя задавальнення ў фразеалогіі беларускай мовы. Пры станоўчым вырашэнні, што зразумела ўжо з наймення артыкула, важна ўстанавіць шляхі і спосабы канцэптуалізацыі эмоцыі задавальнення ў фразеалагічных адзінках беларускай мовы і вызначыць культурную канатацыю, дадатковую інфармацыю аб нацыянальным выражэнні псіхалогіі беларусаў, іх ментальнасці, мыслення, ці выявіць, як бачыцца і з чым звязваецца эмоцыя задавальнення, як адбываецца яе фразеалагічная вербалізацыя беларусамі. А яшчэ, у сувязі з неадрозненнем сутнасці радасці ад задавальнення пры іх лексічным абазначэнні, цікава прасачыць і праз параўнанне ўстанавіць, што агульнае і чым адрозніваецца эмоцыя задавальнення ад эмоцыі радасці пры іх фразеалагічнай катэгарызацыі і канцэптуалізацыі. Адказы на гэтыя пытанні складаюць змест наступнага выкладу матэрыялу.

Тое, што эмоцыя задавальнення выдзяляецца ў беларускай фразеалогіі, найбольш пераканаўча сведчыць наяўнасць фразеалагізмаў, у дэфініцыях якіх выяўлена эмасема 'задавальненне' як крытэрыў вызначэння пэўнай эмоцыі: усяго выдзелена 18 ФА, што рэпрэзентуюць эмоцыю задавальнення ў беларускай літаратурнай мове²⁴. Такая невялікая колькасць фразеалагізмаў з эмасемай 'задавальненне', асабліва ў параўнанні з колькасцю фразеалагізмаў з іншымі эмасемамі, напрыклад, сораму, страху, злосці, пацвярджае думку даследчыкаў фра-

²³ К. Изард, *Психология эмоций*, Москва 2011, с. 164.

²⁴ І. Лепешаў, *Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т.*, Мінск 2008.

зеалогіі пра абмежаванае адлюстраванне ў фразеалогіі станоўчага ў ад-
розненне ад адмоўнага, негатыўнага, якое ўспрымаецца як адхіленне
ад нормы, у параўнанні са станоўчым, пазітыўным, якое ўспрымаецца
як заканамернасць, як норма жыцця (наяўнасць задавальнення трэба
лічыць нормай жыцця чалавека).

І яшчэ адна лічба адносна выдзеленых 18 фразеалагізмаў, што
рэпрэзентуюць эмоцыю задавальнення: сярод усёй іх колькасці выдзя-
ляецца ўсяго два фразеалагізмы-выклічнікі, якія, як вядома, не назы-
ваюць, а толькі выражаюць эмацыйны стан чалавека, што і дае асновы
для іх вылучэння сярод усіх фразеалагізмаў, што рэпрэзентуюць эмо-
цыю задавальнення. Так, адна з іх – фразеалагічная адзінка *ведай/знай
нашых* (вось мы якія, вось з кім маеце справу) выкарыстоўваецца для
выказвання толькі станоўчага пачуцця задавальнення, гонару (як вы-
хваляння, самазадавальнення). А другая – фразеалагічная адзінка *аво-
ці мне!* служыць для выражэння розных эмацыйных станаў і нават
кантрасных: для выказвання здзіўлення, задавальнення, захаплення,
спачування, абурэння і пад.

Блізкімі да фразеалагізмаў-выклічнікаў і разам з тым адрознымі
ад іх выступаюць у беларускай фразеалогіі адзінкі, якія выкарыстоў-
ваюцца ў маўленчай практыцы беларусаў у якасці пабочных слоў: *дзя-
каваць богу і хваліць бога* са значэннем ‘на шчасце’, а таксама *дзякуй
богу; слава алаху; слава богу; хвала алаху; хвала богу*, якія служаць
для выказвання радасці, задавальнення, палёгка, супакою з якой-не-
будзь прычыны. Гэтыя фразеалагізмы, як і фразеалагізмы-выклічні-
кі, не называюць эмоцыю, а служаць для выражэння адносін чалаве-
ка да таго, пра што ён гаворыць у сувязі з той ці іншай сітуацыяй.
Але заўважым, што, як і два фразеалагізмы-выклічнікі, усе пералі-
чаныя вышэй фразеалагізмы служаць для выказвання задавальнен-
ня. І ва ўсіх іх ужыты кампаненты-лексемы для абазначэння вышэй-
шых сіл, уласцівых для ўсіх хрысціян і мусульман – Бога і Алаха як
стваральнікаў і кіраўнікоў свету, з якімі асацыіруюцца радасць, зада-
вальненне і спакой. Падкрэслім, што ўсе фразеалагізмы стылістычна
нейтральныя.

Такім чынам, у выніку кагнітыўна-інтэрпрэтацыйнага аналізу
высвечваецца дадатковая культурная інфармацыя і пра веды, і пра
ўяўленні, і пра выкарыстанне пералічаных фразеалагізмаў. І яшчэ ад-
на адметнасць адзначаных фразеалагізмаў, што выкарыстоўваюцца
ў ролі пабочных слоў, – гэта ўжыванне іх для выражэння эмацыйнага
стану задавальнення ў непадзельнасці з эмацыйным станам радасці,
супакою.

А вось непасрэднае адлюстраванне эмоцыі задавальнення ў яе намінацыі, характарыстыцы і аэцнцы знаходзіць месца ўсяго ў 9 фразеалагізмах, якія і выклікаюць найбольшую ўвагу.

Першае, што характэрна для большасці намінаціў-фразеалагізмаў эмоцыі задавальнення ў беларускай мове, гэта адлюстраванне знешніх прыкмет ці саматычных “праяўленняў” эмоцыі ў яе ўспрыманні, ці на першы план выражэння эмоцыі задавальнення выходзяць саматычныя фразеалагізмы, у якіх адабраны і выдзелены эмпірычныя асновы канцэптуалізацыі эмоцыі.

Найперш адзначым самы пашыраны мімічны выраз твару як сродак выражэння эмоцыі задавальнення – усмешку, што зафіксавана фразеалагізмам *рот да вушэй* ‘хто-н. выразам твару паказвае выключнае задавальненне чым-н.’, дзе так вобразна і дакладна перададзена “вялікая” ўсмешка як сімвал задавальнення. Менавіта ўсмешка, з аднаго боку, з’яўляецца вынікам эмоцыі задавальнення, ці выклікаецца задавальненнем ад каго-ці чаго-небудзь, а з другога боку, знешне выражае гэта пачуццё, з’яўляецца яго паказчыкам.

Варта ўзгадаць тут адвербіяльную фразеалагічную адзінку *да вушэй* з двума значэннямі: 1) ‘шырока, радасна (усміхацца)’, 2) ‘шырокая, радасная, шчырая (усмешка)’, якая служыць паказчыкам, дакладней характарызуе дзеянне (усміхацца) ці выраз твару (усмешку) чалавека пры адчуванні ім эмоцыі радасці. Як бачым, з дапамогай гэтых дзвюх фразеалагічных адзінак дыферэнцыруюцца эмоцыя радасці (*да вушэй*) і эмоцыя задавальнення (*рот да вушэй*), але абедзве эмоцыі паддаюцца параметрызацыі ў адпаведнасці з кампанентнай структурай адной і той жа прататыповай сітуацыяй, адным і тым жа сцэнарыем, асноўным паказчыкам якіх выступае ўсмешка ў яе вобразным адлюстраванні. Гэты факт, безумоўна, яшчэ раз сведчыць аб блізкасці эмоцыі і цяжкасці, але ўсё ж магчымасці іх размежавання паводле знешняга крытэрыя.

Пазнанне чалавекам эмоцыі задавальнення перадаецца ў некалькіх фразеалагізмах зноў жа праз пазнанне самога сябе, але з дапамогай задзейнічання іншых саматызмаў, якія становяцца асноўнымі фразеўтваральнымі кампанентамі ўстойлівых адзінак. Гэта гіпербалічны вобраз фразеалагізма *з рукамі і нагамі* ‘ахвотна, з вялікім задавальненнем (браць, аддаць і пад.)’, дзе знайшла замацаванне сувязь кампанента гэтага фразеалагізма *рукамі* з суправаджальнымі яе словамі *браць, аддаць і пад.*, без якіх фразеалагізм не ўжываецца, параўн.: *Як пачуюць украінцы, то дамок у Хавы з рукамі і нагамі стопляць, і за цану не пастаяць – хата ж гатовая, разбярэ ды складзі толькі і засяляйся.*

(І. Капыловіч). А далучэнне кампанента *нагамі* як пары «сродкаў» выканання дзеяння – даніна тыповасці структуры фразеўтварэння і вынік здольнасці вобразнага бачання, метафарычнасці мыслення беларусаў.

І яшчэ дзве фразеалагічныя адзінкі – *на поўныя грудзі* і *на ўсе грудзі* з агульным значэннем ‘з вялікім задавальненнем (удыхаць, дыхаць)’ – адлюстроўваюць пазнанне чалавекам эмоцыі задавальнення праз самапазнання сябе. У іх фіксуецца ўсведамленне чалавекам свайго эмацыйнага стану праз адчуванне сябе пры гэтым, у прыватнасці, эмоцыя задавальнення як абстрактная з’ява перадаецца праз адметнасць дыхання: вольнае дыханне чалавека ў адпаведных умовах і ёсць выражэнне і прычына задавальнення, параўн.: *З пад’езда на вуліцу, распранены, выходзіць Русаковіч. Ён на поўныя грудзі ўдыхае гаючы пах свайго дзяцінства.* (Р. Сабаленка).

А вось фразеалагізмы *паціраць рукі* ‘адчуваць, перажываць вялікае задавальненне ад поспеху ў якой-н. справе’, *з распасцёртымі рукамі* (прымаць, сустракаць, чакаць) і *з абдымкамі* (прымаць, сустракаць) з агульным значэннем ‘прыветна, гасцінна, з вялікім задавальненнем’ – гэта вынікі фразеўтварэння з выкарыстання кампанентаў-саматызмаў, але ўжо як вынік назіранняў за візуальна замацаванымі жэстамі рук чалавека пры пэўным эмацыйнам адчуванні – задавальненні, якое вобразна і перадаецца праз жэставыя прыкметы яго працякання.

І яшчэ адной фразеалагічнай адзінкай, умоўна аднесенай да сама тычных, з’яўляецца *за мілую душу* ‘з вялікім задавальненнем, вельмі ахвотна (рабіць/зрабіць што-н.)’, дзе асноўным фразеўтваральным кампанентам выступае *душа*, якая ў навуковай анатоміі саматызмам не з’яўляецца, але без якой пры ўліку антрапацэнтрычнага падыходу да вывучэння фразеалогіі абысціся проста немагчыма. Гэта тлумачыцца тым, што душа ў сучаснай моўнай мадэлі ўнутранага свету чалавека вылучана як цэнтральны кампанент, што неаднаразова адзначалася многімі даследчыкамі, гл., напрыклад, А. Урысон²⁵. Цэнтральнае месца души ў сістэме ўнутранага свету чалавека тлумачыцца тым, што душа аб’ядноўвае ў сабе ўласцівасці матэрыяльнага і ідэальнага, інтэлектуальнага і эмацыянальнага, і гэта дазваляе ёй выступаць у якасці прадстаўніка чалавека ўвогуле.

Фразеалагічная адзінка *за мілую душу* лічыцца рускай паводле паходжання і, як мяркуюць даследчыкі, паходзіць *ад выказванняў тыпу сойдет и это (эта) за милую душу* (пры суцяшэнні маладога,

²⁵ Е. Урысон, *Языковая картина мира vs обиходные представления (модель восприятия в русском языке)*, “Вопросы языкознания” 1998, № 3, с. 3–21.

які і хацеў бы ўзяць за жонку дзяўчыну, якая яму падабаецца, г. зн. *милую душу*, але жаданне яно невыканальнае, альбо, магчыма, ад выказванняў тыпу *сделать за милую душу*, г. зн. за ласкавы зварот «*Милая душа!*», «*Милый человек*»²⁶.

У супрацьлегласць большасці саматычным метафарычным фразеалагізмам з эмасемай 'задавальненне' адзначаюцца толькі адзінкавыя фразеалагізмы, у якіх выкарыстаны несаматычныя кампаненты. Так, у дзвюх фразеалагічных адзінках канцэптуалізацыя эмоцыі задавальнення адбываецца праз усведамленне і асэнсаванне чалавекам божых законаў, у прыватнасці, праз неабходнасць успрымання чалавекам жыцця такім, якое яно ёсць, такім, якім яно наканавана Богам, лёсам. Гэта фразеалагічныя адзінкі *няма чаго «богу» грашыць* і *што богу грашыць* з агульным значэннем 'няма падстаў крыўдзіцца на лёс, быць незадаволеным'. Як відаць, у іх не называецца і не характарызуецца эмоцыя, а толькі адлюстроўваецца недапушчальнасць яе пры пэўнай умове – наяўнасці скаргі, выражэння незадавальнення. І такім чынам у ФА перададзена філасофія беларусаў, сфарміраваная ўмовамі жыцця і падмацаваная царкоўнымі ўстаноўкамі пра жыццё на зямлі як час мук, выпрабаванняў, і таму грэх скардзіцца на яго. Вось адкуль такія рысы характару беларусаў, як цярдзімасць і цярдлівасць нават да такіх з'яў, якія павінны былі б выклікаць эмоцыі незадавальнення, абурэння, гневу.

Толькі ў адной фразеалагічнай адзінцы – *як на сто коней сеў/села/сели* 'адчувае вялікую радасць, задавальненне' вобразна і эстэтычна перададзена само адчуванне, працяканне эмоцыі задавальнення. У аснове канцэптуалізацыі эмоцыі ляжыць метафарычнае параўнанне, калі абстрактнае паняцце асэнсоўваецца з адной са з'яў чалавечага вопыту, ці высвятляецца адчуванне чалавекам задавальнення ў вядомай сітуацыі – паездцы на кані. У фразеалагізме падаецца гіпербалізаваны вобраз – сто коней, што асабліва выразна перадае ўзвышанае пачуццё. Заўважым яшчэ, што пачуццё задавальнення не аддзяляецца ад эмоцыі радасці. Да месца нагадаць яшчэ і фразеалагізм *не ў радасць* 'не дае задавальнення, не прыносіць шчасця, радасці', у дэфініцыі якой таксама не раздзяляецца эмоцыя радасці ад блізкай ёй эмоцыі задавальнення, што яшчэ раз сведчыць аб пэўнай блізкасці гэтых эмоцый, з аднаго боку, і цяжкасці іх раздзялення ў наіўнай эмацыянальнай карціне свету, з другога боку.

²⁶ Русская фразеология. Историко-этимологический словарь, Москва 2007, с. 212.

Як відаць, фразеалагізмы, што непасрэдна адлюстроўваюць эмоцыю задавальнення, утвораны ў большасці па метафарычнай мадэлі ‘адчуванне задавальнення – праяўленне ці выражэнне фізічнага дзеяння’. Фразеалагізмы ўспрымаюцца як своеасаблівыя стэрэатыпы, сімвалы эмацыянальнага праяўлення, што звязана са знаходжаннем у аснове іх унутранай формы пэўнай протасітуацыі. Так, шырокая ўсмішка, паціранне рук сімвалізуюць задавальненне ад чаго-небудзь, а адведзеныя ў бакі рукі для абдымкаў – адкрытасць намераў беларуса пры сустрэчы.

Эмоцыя задавальнення ў складзе беларускай фразеалогіі катэгарызуецца і рознымі спосабамі канцэптуалізуецца. Канцэптуалізацыя эмоцыі задавальнення, рэпрэзентаванай ў фразеалагізмах беларускай мовы, адлюстроўвае калектыўнае ўяўленне беларусаў пра эмоцыю, якое замацоўваецца дзякуючы адлюстраванню ў іх тыповых сітуацый, што выклікаюць гэтую эмоцыю, а таксама асацыяцый, заснаваных на пэўным эмацыянальным вопыце. Важнай адметнасцю канцэптуалізацыі эмоцыі задавальнення з’яўляецца тое, што асэнсаванне феномена гэтай эмоцыі цесна звязана з перадачай візуальнага ўспрымання і саматычнага адчування чалавекам свайго цела, а асноўная роля ў канцэптуалізацыі задавальнення належыць саматычнай канцэптуальнай метафары (міміка твару – рот, губы, вочы; жэсты рук; дыханне грудзей).

Характэрнай рысай фразеалагічнай канцэптуалізацыі эмоцыі задавальнення, вобразнымі сродкамі яе выражэння з’яўляюцца адначасовая інтэрпрэтацыя і інфармацыйнае ўзбагачэнне праз суаднесенасць з бінарнымі апазіцыямі карціны свету, заключанымі ў ёй эталонамі, сімваламі, асацыяцыямі, культурнымі нормама і стэрэатыпамі. Перафразіруючы выказванне В. У. Красных, якая піша: *Чалавек пачаў спасцігаць акаляючы свет з пазнання самога сябе, свайх адчуванняў, асацыяцый, іх прычын і вынікаў*²⁷, у адносінах да эмоцыі задавальнення заўважым, што чалавек пачаў спасцігаць гэтую эмоцыю, як і многія іншыя, найперш з пазнання самога сябе.

²⁷ В. Красных, *Этнопсихолінгвістыка і лінгвокультуролагія*, Москва 2002, с. 233–234.

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest zdefiniowanie konceptualizacji zadowolenia dokonanej na podstawie stosunkowo niewielkiej liczby (18) jednostek frazeologicznych języka białoruskiego, pokazanie, w jaki sposób i na podstawie jakich przesłanek powstało pojęcie zadowolenia, określenie, jakie środki językowe zachowały informację pozajęzykową. Dane statystyczne i wyniki analizy frazeologizmów potwierdzają tendencję ograniczonego odzwierciedlenia we frazeologii tego, co pozytywne, pokazują różnice między naiwnym i naukowym sposobem definiowania uczucia zadowolenia. W naiwnym rozumieniu pojęcia rezultaty emocjonalnego stanu zadowolenia (uśmiech „od ucha do ucha”, gestykulacja, oddychanie, itd.) są błędnie interpretowane jako przyczyny.

Słowa kluczowe: jednostka frazeologiczna języka białoruskiego ze znaczeniem „zadowolenie”, konceptualizacja emocji, stan emocjonalny człowieka, informacja pozajęzykowa, interpretacja.

SUMMARY

The article defines conceptualization of the emotion of pleasure, determines the way and foundations of the idea of pleasure, and describes how linguistic means preserve extralinguistic information. The analysis is based on a relatively small number (18 units) of phraseological units of the Belarusian language that express the idea of satisfaction. The statistic data corroborate the tendency for limited reflection of *the positive* in phraseology. The results obtained reveal differences between the naïve and scientific ways of defining the emotion of pleasure. In naïve consciousness the results of emotional state of pleasure (broad smile, hand gestures, breathing, etc.) are mistaken for the reasons. Besides, the emotions of joy and pleasure may be closely related, and still differ from each other.

Key words: Belarusian phraseological units with the meaning of pleasure, conceptualization of emotions, human emotional state, extralinguistic information, interpretation.